

ДО ПИТАННЯ СТОСУНКІВ БРАТІВ ШЕПТИЦЬКИХ І ЄВРЕЇВ

Іван Матковський

науковий співробітник

Постуляційний Центр Монастирів Студійського Уставу УГКЦ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0457-9131>

DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2020-12\(28\)-6](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2020-12(28)-6)

Історія стосунків родини Шептицьких і єврейського народу сягає тих давніх часів, коли представники роду Шептицьких займали високі та почесні світські та церковні посади, а євреї чи то на запрошення короля Данила Галицького, чи то короля Казимира Великого починали будувати у Галичині свій світ. Через все життя братів Шептицьких — Митрополита Андрея та бл. свцмч. Климентія — біжить нитка співпраці з євреями. На основі архівних матеріалів зроблено спробу реконструювати основні моменти цих стосунків та продемонструвати, що порятунок братами Шептицькими євреїв у часи Голокосту — не випадковість або цинічний розрахунок, а закономірність, джерелом якої була добросусідська та християнська традиція, якій вірні були Шептицькі.

Ключові слова: *Митрополит Андрей, бл. свцмч. Климентій Шептицький, євреї, Голокост, Галичина, Праведник народів світу.*

Одним із вагомих епізодів у життєписі Митрополита Андрея, як і в життєписі його молодшого брата бл. свцмч. Климентія, є їхня участь у порятунку галицьких євреїв у часи Голокосту. Більшість інформації черпаємо зі спогадів очевидців. Порятунок євреїв — спільна справа братів, як і діяльність, спрямована на погашення антисемітських настроїв у тодішньому суспільстві, хоча більшість документів підписав сам Митрополит. Парадокс у тому, що о. Климентій Шептицький був визнаний Праведником народів світу за порятунок євреїв у часи Голокосту, натомість заслугам Митрополита Андрея у такому визнанні було відмовлено.

Слід зауважити, що героїський чин братів Шептицьких у порятунку євреїв під час Другої світової війни не був чисто ситуативним:

йому передували давні глибокі стосунки з представниками юдейської культури. Крім того, почуття відповідальності духовного пастиря, сповідуване братами, поширювалося на всіх без винятку людей різного віросповідання й походження.

Світоглядні засади Митрополита Шептицького для нас важливі, щоби зрозуміти, що ж відбувалося в тодішньому суспільстві у ставленні до євреїв. Важливим також є вплив Митрополита на свого брата Казимира Шептицького (згодом о. Климентія), адже Архiepіскоп був йому не тільки братом, а й церковним авторитетом та зверхником. І якщо з-під пера Митрополита Шептицького публікувалися листи та послання, то були це директиви, вказівки, настанови й роз'яснення для вірних і духовенства, а не продукти власних роздумів чи особистісних переживань, якими архiepіскоп Андрей хотів поділитися з вірними. У цих документах не раз йшлося про стосунки з євреями або ж у них давалися чіткі настанови щодо суспільної поведінки та повсякденного життя, щоб уникати тих непорозумінь, які часто ставали на заваді добрих взаємин не тільки з євреями, поляками, а й навіть із Господом Богом.

Загальновідомо: у Прилбичах брати Шептицькі виховувалися серед русинів-українців. Однак там проживали також поляки та євреї. «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» у дев'ятому томі при описі села Прилбичі подає дані на 1880 рік про віросповідання й національний склад мешканців. Так, у Прилбичах проживало 82 особи римо-католицького обряду, 975 — греко-католицького та 47 ізраелітів. Позаяк кількість ізраелітів відповідала кількості сповідників юдаїзму, то автор подає тут лишень кількість поляків і русинів-українців: відповідно 238 і 868. Що цікаво, не всі поляки в Прилбичах були римо-католиками і, очевидно, частина з них належала до греко-католицького обряду.

З євреями Шептицькі зустрічались і під час навчання у гімназії св. Анни в Кракові, де 1883 року з 959 учнів 89 декларувало належність до юдаїзму. Однокласником Романа Шептицького — Митрополита Андрея — був юдей др. Давид Бетт [18, с. 63].

На початку ХХ ст. Митрополит Андрей навіть сам стає жертвою антисемітизму, пишучи в Пастирському посланні до духовенства (1902 р.), що антисемітські газети у Відні вигадують історії, буцімто він «юдаїзує» українців. У цьому документі Галицький Владика дає духовенству власним прикладом настанови про необхідність

діалогу з єврейською частиною краю, про налагодження діалогу з представниками цього народу та пошанування традиції та культури євреїв [3, с. 418-419].

Про стосунки Митрополита Шептицького з євреями двічі згадує рабин Давід Кахане (1903–1997), якого брати Шептицькі врятували у часи Голокосту; він описав їх у «Щоденнику Львівського гетто». На цій постаті та історії порятунку ми зупинимось пізніше, а зараз подаємо два фрагменти з його спогадів:

«Митрополит виступав проти дискримінації українців, всіляко сприяв відродженню їхньої культури і моральних стандартів і по-дружньому ставився до євреїв. У його архівах я знайшов листа на адресу представників Львівської єврейської громади. Він ніколи не забував надати бідним євреям матеріальну допомогу перед святом Песах, щоб вони могли купити собі мацу. Це було пасхальним пожертвуванням. До чека він завжди докладав записку зі словами дружби на адресу єврейського народу. Один лист був написаний ним особисто на піднесеному біблійному івриті. Його вчителем івриту був усім відомий у Львові антиквар і збирач книг Нафталі Зігель» [10, с. 161-162].

«Він почав розповідати мені про те, як щороку напередодні свята Песах він посилав значну пожертву бідним з різних громад Східної Галичини, щоб вони могли купити борошно для маці. Багато грошей одержували громади Львова та Підгайців. Рабин Підгайців, ребе Лілієнфельд, приятелював із родиною Шептицьких. Він також розповів мені, що його вчителем івриту та сучасної літератури на івриті був відомий продавець книжок і вчитель Зігель. Митрополит почав вивчати іврит ще в духовній семінарії. Він писав свої послання єврейським громадам івритом і надавав особливого значення тому, що пожертвування бідним на Песах є давнім єврейським звичаєм у землях діаспори» [10, с. 183].

Митрополит Шептицький у 1913 р. виступив у пресі в обороні єврея Менделя Бейліса, звинуваченого в Києві у ритуальному вбивстві хлопчика Андрія Ющинського. «Справу Бейліса» російські антисемітські кола використовували для атаки на єврейські спільноти у Російській імперії, а також для дискредитації юдаїзму як релігії. «Мені самому, як се можу певне заявити, нічого не звісно,

що могло би бути підставою для такого обвинення і як-небудь оправдати теорію ритуального убийства, наскільки вона відносить ся взагалі до жидівської релігійної суспільности», — цитувала преса Галицького Владика [1, с. 8]. Ця заява Митрополита Шептицького також була надрукована у часописі «Діло» (1913 р., 5 листоп.).

У Центральному державному історичному архіві України у Львові у відповідних фондах, де зберігаються матеріали родини Шептицьких або ж про Шептицьких, є низка документів, які висвітлюють стосунки Митрополита і євреїв. Дослідниця Тетяна Штанкова свого часу підготувала аналіз цих матеріалів, опублікований у збірнику під редакцією Анджея Земби «Metropolita Andrzej Szepetycki». У статті «Dokumenty Archiwum Historycznego we Lwowie odnoszące się do kontaktów metropolity Szeptyckiego z Żydami» [19, с. 230-235] авторка згадує про кілька цікавих документів, дотичних до нашої теми. Перший з них — подяка Митрополитові від Єврейського Комітету Допомоги для Жертв Погромів у Львові, написаний 12 грудня 1918 р. за пожертву, яку склав Андрей Шептицький [8]. Йдеться про погром, вчинений під час українсько-польської війни 21-23 листопада 1918 р. Причиною погрому було те, що євреї Галичини підтримали утворення ЗУНР, яка була проголошена 1 листопада 1918 р., а також сформували озброєну організацію, т. зв. «жидівську поліцію». Поляки вважали, що «жидівська поліція» брала участь у боях на боці українців. Не вдаючись до причин цієї трагедії, зазначимо, що факт підтримки євреями українського державного утворення, яким була ЗУНР, ніколи б не відбувся, якби цьому не передувала важка щоденна праця Галицького Владика з викорінення антисемітизму з українського середовища та його намагання зблизити інші народи до українців-русинів.

Із цього періоду історії варто згадати ще один документ, а саме наказ командувача Литовсько-Білоруського фронту генерала Станіслава графа Шептицького, виданий з метою оборони єврейського населення на контрольованих ним територіях. Зокрема, один із братів Шептицьких, польський генерал, рішуче засудив факти нелюдського трактування польськими солдатами євреїв, накладення на євреїв контрибуції і реквірування єврейського майна. Факти реквірування, за наказом, прирівнювалися до грабежу, а особи, які вчиняли порушення щодо єврейського населення, мали бути покарані. Генерал Шептицький також поклав відповідальність

за дії солдатів на військових керівників. Інформація про наказ була опублікована у польськомовній єврейській газеті «Chwila» 11 липня 1919 р. [11, с. 2]. 12 листопада 1919 року у газеті «Chwila» опубліковано лист євреїв із Ліди, білоруського містечка: вони дякують генералові Шептицькому за захист і висловлюють жаль, що він від'їжджає з міста:

«Ваша Ексцеленціє! У хвилині від'їзду Пана Генерала складаємо Панові вираз нашої найглибшої доброзичливості. Жидівська людність живить необмежену довіру до Вашої Ексцеленції, безстороннього оборонця прав людей без огляду на визнання. Великодушний наказ п. Генерала за 26-го червня цього року був прийнятий жидівською людністю з найвищим визнанням і надовго залишиться у нашій пам'яті. Зі співчуттям ми прийняли вістку про виїзд п. Генерала. Бажаємо Вашій Ексцеленції здоров'я, сил і дальших перемог для добра молодोї армії і ліпшого майбутнього всієї Польщі. Бажаємо, щоб Польща стала великою і сильною державою поміж народами Європи. Бажаємо Вашій Ексцеленції щасливої подорожі!» [15, с. 2].

1930 року Шептицькі святкували 30-ліття перебування архієпископа Андрея на Львівському Митрополичому престолі. З цієї нагоди 30 січня євреї м. Львова звернулися до Митрополита з привітанням, яке підписали Голова Ради жидівської общини у Львові Маврицій Аллерганд (1868–1942), відомий юрист і науковець, а також Віктор Хаес (1870–1940). До слова, Аллерганд з дружиною загинули у гетто, а Хаеса більшовики розстріляли у Катині разом з офіцерами Польської армії* [9].

За цей рік знаходимо ще одне цікаве джерело, яке підтверджує ставлення братів Шептицьких до євреїв. За кілька днів перед тим, як було опубліковане «Спільне пастирське послання митрополита Шептицького та інших єпископів із приводу т. зв. «націфікації» українського народу польськими цивільними властями» від 13 жовтня 1930 року, представники газети «Chwila» відвідали

* Текст також був опублікований у: Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / упоряд. А. Кравчук. Львів: Місіонер, 1999. С. 802.

Шептицького у Митрополичих палатах, щоби попросити про інтерв'ю. Митрополит категорично відмовився відповідати на запропоновані питання, мотивуючи «складними часами» і тим, що його слова перекручують, а це стає причиною непорозумінь і шкоди для українців. Проте не відмовив у дружній розмові з газетярами. Сама розмова була опублікована 10 жовтня 1930 р. На її завершення Андрей Шептицький сказав такі слова: «Ми є приятелями Жидів». Виходячи, журналісти газети «Chwila» зустріли в коридорах представника «гебрайських видавництв», зазначаючи в репортажі, що Митрополит Шептицький досконало володіє гебрайською мовою.

Журналіст польськомовної газети «Nowy Dziennik» Лібер Крумхольц (Lieber Krumholz), готуючи серію інтерв'ю на тему «Жидівське питання у світлі української політичної opinii», 1934 року спробував залучити до такої розмови й Митрополита Андрея Шептицького. Владика відмовився, бо, як пояснив, уже багато років не дає інтерв'ю. Однак погодився порозмовляти з журналістом і на прощання сказав:

Моя симпатія є по вашій стороні. Із задоволенням констатую розвиток і успіх сіонізму. Із правдивою сатисфакцією довідуюся про поступи у праці над відбудовою Палестини, розквітом краю і формуванням нового типу Жида.

Вірю, що ваші зусилля будуть увінчані перемогою.

«Jaazor Adonaj lachem b'awodatchem ujewarech tchem b'darkechem (“Всевишній допоможе тобі у твоїй роботі і благословить тебе у твоїй дорозі”)), — на закінчення побажав Митрополит.

Та журналіст Лібер Крумхольц не обмежився приватною розмовою з Шептицьким і далі прагне пізнати погляди Галицького Владика на єврейське питання. Він звернувся до оточення Митрополита, зібрав його висловлювання на цю тему й опублікував у згаданій статті.

— Я [тобто Митрополит. — І. М.] *завше був палким прихильником ідеї відродження жидівського народу й відновлення жидівської держави у Палестині. Вважаю сіонізм за природній та здоровий національний рух.*

Сіонізм дає Жидам можливість явного, безперешкодного повернення до жидівства. Християнський світ симпатизує сіонізму як визвольному рухові жидівських мас. Сіонізм є реальною ідеєю, яка опирається на переданнях найвищої людської етики й для того заслуговує на цілковиту підтримку.

— Через сіонізм жидівство стає нам ближчим — бо пізнаємо тип визволеного з пут невольничих нашарувань Жиди. Вважаю сіонізм за втілення жидівської месіянської ідеї.

Будуючи власну державу на землі своїх Отців, приносять Жиди благословенство краєві. Замінюючи пустинний край у квітучу землю, сповнюють Жиди значиму історичну місію. Стають носіями цивілізації й добробуту на Близькому Сході — воскресаючи старожитні культурні цінності тих земель.

Тяжкими є визвольні змагання Жидів, і багато перешкод криються на їхній дорозі. Але народ, який стільки дав людській культурі, освітитиме світ прекрасним явищем воскресіння з руїн своєї Вітчизни та долучення до родини вільних народів [13, с. 3].

Знакова подія у стосунках Шептицьких із євреями відбулася 22 січня 1936 р. Із нагоди 35-ліття перебування Андрея Шептицького на престолі Галицьких Владик до собору Святого Юра прийшли рабини, щоби привітати ювіляра. Це були др. Єзекіїль Левін (1897 – 1 липня 1941), рабин синагоги Темпл, а також др. Леві Фройнд. Обидва рабини розділяли посаду головного рабина м. Львова та катедру Великої прогресивної синагоги. Газета «Chwila» висвітлила подію, зазначаючи, що «рабини гебрайською мовою склали достойникові сердечні привітання, а Митрополит гебрайською їм відповів, після чого між ними відбулася довга розмова, наповнена добродушністю» [16, с. 8]. Ця історія має ще один контекст. Син рабина Левіна, Курт Левін, якого пізніше переховували брати Шептицькі, описав цю подію, додаючи малознані важливі обставини. Щоправда, ювілей інтронізації він сплутав з уродинами, які відбулись у 1935 р., півроку швидше, але це не змінює суті:

«У тридцятих роках архієпископ Митрополит греко-католицького обряду, Андрей граф Шептицький святкував 70-ліття своїх уродин. Польське духовенство, керуючися національною ненавистю й шовінізмом, зігнорувало цю урочистість. Батько, маючи

намір запротестувати проти цього, відвідав разом зі своїм колегою Митрополита. У цей спосіб заткалась нитка особистої приязні між людьми, які потрапили піднести понад усе та, попри прірву, що їх розділяла, знайти спільну платформу. Обидва були філософами, обидва були глибоко віруючими, кожний у свій спосіб. Батько познайомив Митрополита зі скарбами жидівського духу й культури, що пізніше принесло великі плоди. Митрополит Шептицький під час німецької окупації урятував багатьох Жидів, із нечуваною посвятою і шляхетністю, а передовсім — цілковито безкорисно. Був приятелем Жидів» [14, с. 27].

Не знаємо, чи у згаданий Куртом Левіном ювілей з нагоди 70-ліття Митрополита Шептицького дійсно були львівські рабини з відвідинами на Святоюрській горі, однак достеменно відомо, що з нагоди цього ювілею євреї Львова вислали ювілярові привітальні листи, підписані Правлінням і Радою Жидівської гміни у Львові.

«Із нагоди 70-ліття уродин Його Емініції Рада й Правління Жидівської Гміни у Львові складає до ніг Його Емініції вирази поваги й глибокої шанобливості. Нехай нам вільно буде в цій урочистій хвилі бути показником почуттів жидівської людности нашого міста у стосунку до світлої, правдиво гуманістичної постації Його Емініції. Жидівська людність живить до Його Емініції щирю симпатію та складає Йому вираз чести яко правдивому представнику культури й найвищих етичних цінностей, який теж до Ізраїлю завжди ставився зі зрозумінням і справедливістю. Аби Всемогутній утримав Його Емініцію якнайдовше при житті та здоров'ї і обдаровував Його Своєю ласкою» [12, с. 4].

4 вересня 1939 р. єврейська газета «Chwila» опублікувала звернення трьох галицьких владик — греко-католицького, латинського та вірменського обрядів — до громадян краю. Звернення підписали впливові мешканці: поляки, українці та євреї. Документ також підписав згаданий львівський рабин др. Леві Фройнд. У зверненні закликали громадян до солідарности, офірности та допомоги в обороні краю. Важко знайти в історії Галичини момент, коли її мешканці були так одностайні та однодумні. Однак уже було запізно, і цей момент стає символічним на фоні того, що

розіграється між цими трьома народами за якийсь час. Емоції та підсвідоме, а також «старі порахунки», підігріті завойовниками, вилюються у трагедію світового масштабу [17, с. 3].

Важливу інформацію про підтримання відносин між єврейськими провідниками та Святоюрською горою у період більшовицької окупації Галичини у 1939–1941 рр. знаходимо у спогадах Курта Левіна, опублікованих українською мовою під назвою «Мандрівка крізь ілюзії» у 2007 році у видавництві «Свічадо» [2]. Спогади, написані 1946 року, первинно були опубліковані польською мовою. У 1990-х роках Курт Левін доповнив публікацію, яка побачила світ англійською, а згодом українською мовами. Оскільки обидва варіанти спогадів містять кілька цікавих фактів, які не повторюються, далі будемо цитувати обидва видання, зазначаючи польську чи українську назву.

У «Мандрівці крізь ілюзії» Курт Левін, син уже згаданого рабина синагоги Темплъ у Львові Єзекіяля Левіна, писав:

«Час від часу до батька приходили таємничі відвідувачі, з якими він розмовляв у кабінеті сам-на-сам. Випадково я довідався, що це були люди від Митрополита Андрея графа Шептицького. Совіти переслідували Греко-Католицьку Церкву, закривали монастирі, арештовували священників, монахів і монахинь. Митрополит і мій батько обмінювалися думками, радились, що робити у цій складній ситуації. Батькові було надто небезпечно показуватися в соборі Юра, а тому розмови проводилися через посланців. Згодом я довідався, що говорили вони головним чином про те, як давати собі раду з непосильними податками, накладеними на релігійні установи, і як розуміти офіційну політику совітів стосовно релігії. Усі ці перемовини відбувалися в цілковитій таємниці, тому що становище Митрополита Андрея в ті дні також було загрозливим» [2, с. 47].

У цей час Андрей Шептицький налагоджує добрі контакти з Кальманом Хамейдесом, Великим Рабином Катовіц, який потрапив до Львова після німецької агресії на Польщу. Рабин Хамейдес загинув у гетто, а брати Шептицькі врятували двох його синів.

Немає жодних даних для підтвердження припущення, але ступінь довіри Митрополита Андрея до свого брата о. Климентія наводить на думку, що посередником у діялозі між Митрополитом

і євреями міг бути саме він. Перші безпосередні докази щодо участі о. Климентія Шептицького у взаєминах Митрополита з євреями, а також його участь у порятунку євреїв під час Голокосту знаходимо аж у липні 1941 р.

Прагнемо подати читачеві фрагменти кількох документів, що вийшли з-під пера Митрополита, аналогів яким не дав жоден тодішній християнський ієрарх. Одним із перших документів є послання Андрея Шептицького «Про злочин чоловікоубійства». Уже склалася навіть така наукова традиція, згідно з якою багато дослідників заявляють, що український душпастир Шептицький тільки 1942 року відреагував на вбивства, у тому числі на національному ґрунті. Ця думка є не лише суперечливою, а й неправдивою, позаяк, оминаючи численні нагадування про гріхи ненависти та вбивства у 30-х роках, першим документом, приготовленим як настанова для вірних, було послання на цю тему, яке Митрополит підписав 5 жовтня 1941 р. Ще важливими доказами того, що брати Шептицькі в часи Другої світової війни своєю мужньою позицією вчинили подвиг, є два листи Митрополита Андрея до Папи Пія XII. Один з них, відомий історикам, написаний у кінці серпня 1942 р. — після т. зв. «Серпневої акції» у Львові. Тоді 40 000 євреїв було вислано на смерть також за активної участі української допоміжної поліції. Про інший, написаний до Папи Пія XII за пів року до цих подій, у кінці березня, ми дізналися з публікації дослідника Івана-Павла Химки та подаємо нижче його фрагмент. Публічний протест Митрополита Шептицького проти звірств Голокосту був винятковим у Європі.

Львів, 28 березня 1942 р.

In Pace

Святіший Отче,

Скоро ось уже десять місяців, як ми живемо під режимом Гітлера (...). В міру просування на схід німці стають усе більш волюнтаристськими і зовсім безоглядними у проявах національного егоїзму, що не знає ніяких меж. Вони вважають усіх жидів воєнними противниками і влаштовують побойця, в яких тисячі жидів гинуть разом зі своїми жінками й дітьми, наприклад, в усіх великих містах України вони винищили всіх Жидів, що не втекли перед їхньою армією — у Києві майже 130 000, за описами, які видаються достовірними; аналогічна кількість — в інших містах.

Спочатку у нашій країні вони ще не увійшли в раж настільки, аби влаштовувати подібні видовища перед населенням; хотіли, мабуть, звалити на нього відповідальність за ті вбивства; вони часто наказували місцевій міліції страчувати без суду сотні жидів і фотографували страсти. У Львові, таким способом, за даними Ізраїльської Громади, було страчено 15 000 жидів, а чиновників тієї Громади змушували давати властям офіційні свідчення, що жидів перебили українці.

Уже з самого початку війни юрби молоді записувалися в місцеву міліцію, і видається незаперечним [факт] (*il semble certain*), що цю міліцію використовували для таких кривавих справ. У листі до Гімлера я, як і слід було зробити, висловив протест проти цього — та, здається, нічого не добився. У єдино можливий на той час спосіб я опублікував пастирський лист про злочин людиновбивства та спробував через духовенство попередити молодих, щоби вони не записувалися в міліцію чи інші організації, де їхні душі могли б наражатися на небезпеку. Жиди були не єдиними, кого арештовували й страчували — без суду загинуло сотні, а може, й тисячі людей з числа інтелігенції тільки за те, що їх вважали ворогами (...) [7].

Львів, 29-31 серпня 1942 р.

Святіший Отче,

Не писав до Вашої Святости, відколи живемо під німецькою владою, коли ж до того часу я не мав достатньої певности, що мій лист не попаде в руки тих, які не повинні його читати. Однак, маю надію, що в найближчій майбутності буду мати добру нагоду, пишу цих кілька слів на пробу, в надії, що вони дійдуть до Вашої Святости (...).

Щонайменше вже від року немає дня, у якому не звершувались би найогидніші злочини: вбивства, грабунки, крадежі, конфіскації й насильства. Першими жертвами є євреї. Число замордованих євреїв у нашій малій країні з певністю вже перейшло двісті тисяч. У поступовому наступі армії на Схід число жертв збільшувалося. У Києві, протягом кількох днів, вимордувано до ста тридцяти тисяч мужчин, жінок і дітей. Усі малі міста України були свідками подібних масакар, а триває це вже понад рік. Спочатку влада встидалася цих несправедливих і нелюдських актів та намагалася запевнити собі документи, які могли б свідчити, що ініціаторами цих убивств була місцева людність або члени міліції. Із часом почали убивати євреїв на вулицях, на очах публіки та без тіни сорому. Звичайно, що велике число християн, не тільки охрещених євреїв, але й «арійців» — як це вони говорять — впали жертвами безпідставних убивств. Сотні тисяч арештів, найчастіше несправедливих,

натовпи молодих людей розстрілювано без жодних дійсних оправданих причин; для сільського населення заведено невірницьку систему, а поруч із цим сільська молодь була вивезена чи змушувана до виїзду в Німеччину на працю у фабриках або на ріллі; у селян відбирано майже все, що вони мали, а починалося від вимоги подвоєння попередньої продукції. Проголошено кару смерти за продаж чи закуп будь-чого безпосередньо від продуцентів. Багаторазово проголошувалося зворот приватної власності, але цих обіцянок ніколи не здійснювали. Властиво, навпаки, влада без жодних обмежень уживала й користувалась із усіх дібр, сконфіскованих перед тим більшовиками, та доводила, що вся земля є власністю держави. Часто повторяється потихо, що маєтки поодиноких осіб є військовою здобиччю (...). Із певністю можна твердити, що серед керівників знаходяться чесні люди. Зустрічаються навіть часом добрі католики, але у подавляючій більшості всі прислані до нас урядники — це люди без честі й віри, які дозволяють собі на просто невіргодні надужиття.

Селян трактують як муринів у колоніях. Б'ють їх по обличчю без жодної причини, конфіскується у них всяка пожива, яку несуть, наприклад, для дітей у місті; а все це робиться з таким браком людського відчуття, що просто важко повірити у можливість існування таких людей. Але, властиво, вони такі в дійсності є. Знаю від одного свідка, що, наприклад, один із «шефів» округи захоплювався конфіскацією й викиданням до ріки всього того, що може знайти в кошиках селян, що прямують до міста. А робить це в час справжнього голоду, який стався в багатьох селах напередодні нового збору. Нічого не можна йому зробити, бо він, як говориться, має високу «протекцію».

Наочний, вірогідний свідок розповідав мені, що особисто бачив, як молодий офіцер СС прибіг здалека, щоби не втратити нагоди знуцання над конаючою людиною, зрештою, йому невідомою, замученою поліцією за те, що щось бажав зробити, що їй не сподобалось. Не хочу наводити більше подібних випадків, бо знаю, що їх не можна почислити.

Це просто так, мов банда розбійників або зрзя шалених вовків кинула на цей нещасний нарід. І не тільки селяни чи прості люди наражені на знуцання й удари по обличчю. Нижчий урядник, якщо він німець, має платню вдвічі або навіть утричі більшу від вищого урядника нєнімця та дозволяє собі знуцатися над вищими за рангою від себе.

Поліціанти б'ють гумовими палицями людей на залізничних станціях, а навіть на вулицях.

Трапляється, що напускається на людей поліційних псів. Часами ці пси мають намордники, але трапляються випадки, що вони їх не мають.

Незважаючи на кількакратно повторювані прохання, щоби упорядкувати справу прицерковних малих господарств, (...) ми не одержали нічого, а зарплата священнослужителям обмежується, властиво, до пожертв убогих людей. Із великою вдячністю мушу тут згадати про допомогу, яку нам давали німецькі католики, за посередництвом товариства, зорганізованого для допомоги німцям поза кордонами німецької держави. Українське духовенство, щоправда, одержує від уряду щось, що називається «добровільною підтримкою» — 50 РМ місячно, але це є радше політична символічна платня напоказ, ніж правдива допомога. А в додатку до цього сподіваємося, що доведеться від цього платити 25% податку. До нас це не застосовують антикатолицькі правильники Райху. Дозволяється священикам навчати у школах дітей катехизму. Влада не мішається поки що до проповідей і до адміністрації парафії. Мають намір обмежити переведення церковних шлюбів, однак не в антиканонічному сенсі. Влада намагається цькувати духовенство так, як інших громадян, через підпорядкування приписам, що відносяться до паспортів і дозволів, і через численні, які тільки можна собі уявити, приписи, що обмежують свободу громадян. Але дозволяється, наприклад, відкриття Семінарії. Наша Семінарія і наша Богословська Академія діють майже нормально. Однак, немов меч Дамокля, висить безперервно над нашими головами небезпека правдивого переслідування. Дозволяється мені на друк щомісячного єпархіального органу, а також пастирських листів та інструкцій (...). Однак, усе це є дуже недостатньою протипорукою поруч із описаною деморалізацією, під яку підпадають насамперед прості й слабкі люди. Вони вчать зладійству та злочину людоубивства, втрачають почуття справедливості й гуманності. У пастирських листах, звичайно сконфіскованих, я протестував проти людоубивства; однак, вдалося чотири чи п'ять разів прочитати їх зібраному духовенству. Я проголосив, що вбивство людини підлягає екс-комунікації, застереженої для вікаріїв. Протестував я також листом до Гімлера і старався перестерегти молодих, щоби не записувалися до міліції, де можуть піддатися згіршенню.

Однак все це є нічим у порівнянні з зростаючою хвилею моральних брудів, що заливають цілу країну.

Усі передбачуємо, що система терору буде зростати й звернеться багато більшим насиллям проти християн — українців і поляків. Душогубці призвичаєні до винищення євреїв, тисяч невинних людей, призвичаєні до виду крові і є спрагнені крові.

Зваживши, що тепер німцям усе вільно, треба передбачати, що їх божевільність не можна буде стримати і що жодна сила не буде спроможна будь-як порушити дисципліни. Водночас передбачуємо, що ціла

країна буде затоплена в потоках невинної крові, хіба що якийсь надзвичайний випадок зупинить цей розвиток подій.

Єдиною втіхою, яку можна мати в ці страшенні часи, є те, що нічого не може нам статися без волі нашого Отця Небесного. Думаю, що серед винищених євреїв є багато душ, які навертаються до Бога, коли ж від віків ніколи так, як тепер, не стояли в обличчі очікування раптової смерті, не раз очікуючи її цілі місяці, заки вона стає дійсністю. Доля християн, що їх сотні тисяч умирало або умирає без Святих Тайн, є також у Божих руках. Як боляче бачити бідні жертви, що вмирають із голоду або мучаться в концентраційних таборах — і нічого не можна для них зробити. Бо знаю з власного досвіду: те, що можна для них зробити, є нічим. Із засади не дозволяється на обслуговування військових шпиталів, ані концентраційних таборів, у яких щоденно вмирають сотні цивільних, а протягом кількох останніх місяців також велике число різних полонених. Я володію статистикою й документами, пригноблюючими та вражаючими. Не дозволяється нашим священикам служити нашим вірним, зокрема багатьом із Великої України. Справа єдності Церков побуджує страх. Будь-яке порозуміння створює страх, знаю, коли якась система послуговується широко й залюбки засадою «Діли...», то з певністю можна твердити, що це система, якої ми є жертвами. Не подаю тут критики системи, що її Ваша Святість знає краще, ніж ми всі. Цієї системи брехні, ошуканства, несправедливості, грабунків, що є карикатурою всякого поняття про цивілізацію та владу. Ця система егоїзму, доведена аж до абсурду, очевидно, збожеволілого національного шовінізму німців до всього, що чесне й гарне, є чимось незвичайним, що хіба першим враженням, яке відчувається на вид цієї потвори, є одуріння. До чого ця система doprowadить нещасний німецький нарід? Тільки до звиродніння, що його історія ще не знала. Щоб Господь дав, щоби падаючи, не потягнули за собою тієї частини Католицької Церкви, яка не може бути віддзеркаленням наслідків того пекельного «виділювання».

Якщо переслідування набере форми людомору за справу релігії, то може бути спасенням для тих країн. Існує невідклична потреба добровільної жертви крові як настанови за проляту кров через злочинство. Ваша Святість мені відмовили три роки тому ласки апостольського благословення, через яке — на шляху своєї апостольської місії — визначили б мене й призначили на смерть для спасення моєї єпархії (...). Однак тих три роки переконали мене, що я не є гідний такої смерті. Я зрозумів також, що жертва мого життя мала би, правдоподібно, меншу вартість перед Богом, ніж молитва, відмовлена дитиною. Сьогодні

прошу тільки особливого благословення для моїх молитов і моїх зречень. Велика частина тих моїх зречень призначена для Католицької Церкви в цілості, маленька частина залишається для моєї єпархії та мого народу; однак же ті мої зречення будуть плідними тільки через благословенство Вашої Святости й через Божу ласку, яка це благословенство нам принесе.

Схиляючись до стіп Вашої Святости, прошу про ласкаве уділення апостольського благословення моєму бідному народові, бідному духовенству моєї бідної єпархії та моїй недостойности.

Львів, 29-31 серпня 1942

Вашій Святості — Найпокірніший слуга у Бозі нашому

† Андрей, Архиспископ Львівський [5]

Окремо хочемо згадати про лист Митрополита до Генріха Гімлера, Рейхсфюрера СС, в якому висловив свій протест проти знищення євреїв. Текст листа донині не вдалося знайти, але його читав рабин Кахане:

«Митрополит не витримав: він постійно отирав сльозу, що раз у раз стікала його щокою. Він був глибоко схвилюваний. У відповідь я одержав від митрополита повний текст листа, якого він надіслав Гімлеру, і пастирське послання, опубліковане у «Львівських архієпархіальних відомостях» (№ 11 за листопад 1942 року, Т. 50, с. 177-183) під назвою «Не убий». Із цими двома документами в руках я повернувся до свого укриття» [10, с. 179].

Кость Паньківський (1897–1973), український громадський діяч, генеральний секретар Української Національної Ради, у спогадах стверджував, що Альфред Кольф, німецький чиновник служби безпеки (Sicherheitsdienst), показував йому цього листа, і він його читав. У своїй праці він так охарактеризував цей документ: «Утриманий в дипломатичному стилі, у вишуканих словах, змістом цей лист був надзвичайно гострий. Митрополит писав, що, не сміючи втручатися в справи, які веде і за які відповідає німецьке державне правління, як священник не може не боліти над поведінкою німецьких збройних сил і німецької поліції супроти мешканців краю, в першу чергу Жидів, над знущаннями і розстрілами людей без суду. Тому дозволяє собі звернути на це увагу, бо не знає, чи ці речі в Берліні дійсно відомі. Зате, як голова Церкви і

духовний провідник своїх вірних, вважає своїм обов'язком просити, щоб української поліції, яка без винятку складається з його вірних, не вживали в акції проти Жидів» [4, с. 30].

Тема Голокосту наявна у набагато більшій кількості праць і листів Андрея Шептицького — ми згадали не всі. Ось ще кілька з них, які прокоментувала дослідниця Тетяна Штанкова у цитованому вже збірнику матеріалів під редакцією Анджея Земби «Metropolitania Andrzej Szeptycki». Зокрема, у листі від 15 серпня 1941 р. «Шептицький звертався до німецького окупаційного уряду у Львові з проханням про надання відповідної легітимації Фрідріхові Пістолі, який «працює науково в області біблійних досліджень і на теми Гебраїки»; і далі: «16-го червня 1942 року Митрополит звернувся до Центрального Українського Комітету у Львові з проханням про отримання у відповідної німецької влади спеціального трактування тих осіб єврейського походження, які є заслуженими для українського народу, «як, наприклад, вояки УГА чи літерати, які пишуть для українського народу оповідання й повісті» [19, с. 243].

До переліку текстів Шептицького, у яких «Голокост став основним предметом митрополитових роздумів і діяльності», дослідник тематики Іван-Павло Химка помістив такі документи:

1. Лист до Гімmlера (лютий 1942) (не зберігся).
2. Лист до духовенства та вірних про вбивство (27 березня 1942).
3. Лист до Папи Пія XII (28 березня 1942). Лист не був опублікований і його копію історик Химка отримав від Ребекки Ербелдінг, архівістки Меморіального музею Голокосту США у Вашингтоні (USHMM). Оригінал зберігається у Центральному державному історичному архіві України, Львів, Ф. 201. Оп. 1-С. Спр. 90. Арк. 25-26.
4. Пастирське послання «Марія-Мати» (14-15 квітня 1942).
5. Пастирське послання «Єпископський ювілей Папи» (17 квітня 1942).
6. Пастирське послання «Про милосердя» (червень 1942).
7. Лист до Папи Пія XII (29-30 серпня 1942).
8. Лист до кардинала Е. Тіссерана (вересень 1942).
9. Пастирське послання «Не убий!» (21 листопада 1942).
10. Правила до декрету «Про П'яту заповідь» (кінець листопада – початок грудня 1942).

11. Послання до духовенства «Мир о Господі і благословенство» (26 лютого 1943).

12. Промова на відкритті Архiepархiяльного Собору (мабуть, травень 1943).

13. Лист до кардинала Луїджі Мальоне (12 червня 1943).

14. Розмова з Рене Мартелем, як її записано у звіті Доктора Фредерика (19 вересня 1943). Опублікована у «Mémorial de la Shoah, Paris, Musée, Centre de documentation juive contemporaine, CXLVa-60: Dr Frédéric, 'Abschrift, Übersetzung' of report of 19 Sept. 1943, 4» [6].

У 1996 році о. Климентій Шептицький посмертно отримав звання «Праведник народів світу» за порятунк євреїв у період Голокосту. Разом із братом Митрополитом Андреем, монахами-студитами та багатьма іншими, чий героїчний чин допоміг реалізувати цю велику справу, врятував понад 200 євреїв. Деякі з них, як проф. Адам Ротфельд чи Лілі Штерн-Польман, живуть і нині.

1. Киевская мысль. 1913. 23 окт. (№ 292). 16 с.
2. Левін К. Мандрівка крізь ілюзії. Львів: Свічадо, 2007. 478 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали, 1899–1944. Т. I. Пастирські послання, 1899-1914 / упоряд.: О. Гайова, Р. Тереховський. Львів: Артос, 2007. L + 1014 с.
4. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1965. 124 с.
5. Публікуємо за посиланням на видання «Патріярхат». URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/lyst-mytropolyta-lvivskoho-andreya-sheptytskoho-do-papy-piya-hii/> Переклад із польської мови (польською з французької переклали Ян Казимир Шептицький та Анна Шептицька). Опубл. також у: Знак. 1988. N 400. S. 64–68.
6. Химка І.-П. Митрополит Андрей Шептицький і Голокост / пер. з англ.: А. Яцук, Ю. Кисла за публ.: «Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Holocaust». Polin 26 (2013). S. 337-359. URL: <http://historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viynu/973-ivan-pavlo-khymka-mytropolytandreisheptytskyi-i-holokost> (дата звернення: 12.02.2018)
7. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 25-26, рук., фр.
8. ЦДІА України у Львові. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 44-46; Спр. 145. Арк. 130.
9. ЦДІА України у Львові. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 555. Арк. 3, а також був опублікований у: Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність.

- Документи і матеріали 1899-1944, Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / упор. А. Кравчук. Львів: Місіонер, 1999. С. 571-1096 с.
10. Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахана / упоряд. Ж. Ковба. Вид. 2-ге. Київ: Дух і літера, 2009. 276 с.
  11. General Szeptycki w obronie Żydów // Chwila. 1919. 11 lip. (N 177). 6 s.
  12. Gmina żydowska w hołdzie Metropolicie Szeptyckiemu // Chwila. 1935. 31 lip. (N 5876). 12 s.
  13. Krumholz L. Kwestia żydowska w świetle politycznej opinii ukraińskiej. Wywiady «N. Dziennika» z przywódcami ukraińskich ugrupowań politycznych // Nowy Dziennik. 1934. 16 lip. (N 195). 16 s.
  14. Lewin K. Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa, Zeszyty Literackie. Warszawa, 2006. 188 s.
  15. Ludność żydowska Lidy do gen. Szeptyckiego // Chwila. 1919. 12 list. (N 198). 6 s.
  16. Rabini m. Lwowa u Metropolity Szeptyckiego // Chwila. 1936. 22 stycz. (N 429). 8 s.
  17. Obywatele Państwa Polskiego! // Chwila. 1939. 4 wrześ. (N 7345). 8 s.
  18. Sprawozdania szkolne gimnazjum nowodworskiego św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1883. 64 s. Щорічник доступний на електронних ресурсах Жешувської цифрової бібліотеки за посиланням: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication?id=428>.
  19. Sztankowa Tetjana M. Dokumenty archiwum historycznego we Lwowie odnoszące się do kontaktów metropolity Szeptyckiego z Żydami // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i Materiały, red. Andrzej A. Zięba. Kraków, 1994. S. 229-235.

References

1. (1913, October 23). *Kievskaja mysl*. no. 292. 16 p. [in Ukr.].
2. Levin, K. (2007). *Mandrivka kriz iluzji*. Lviv: Svichado, 478 p. [in Ukr.].
3. Hajova, O. & Terechovskyj, R. (comp., 2007). *Mytropolyt Andrej Sheptytskyj. Dokumenty i materialy, 1899–1944*, T. I. Pastyrski poslannia, 1899–1914. Lviv: Artos, L + 1014 p. [in Ukr.].
4. Pankivskyj, K. (1965). *Roky nimetskoj okupatsii*. New York; Toronto: Kluchi, 124 p. [in Ukr.].
5. Publikujemy za posylaniem na wydannia «Patriarhat». Retrieved from <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/lyst-mytropolyta-lvivskoho-andreya-sheptytskoho-do-papy-piya-hii/> Perekład iz polskoi movy (polskoiu z frantsuzkoj perekalaly Yan Kazymyr Sheptytskyi ta Anna Sheptytska). Opubl. takozh u: Znak. 1988. no. 400, pp. 64-68. [in Ukr.].

6. Chymka, I.-P. (2013). *Mytropolyt Andrej Sheptytskyj i Holokost* / za publ.: «Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Holocaust», Polin 26. pp. 337-359. (A. Jashchuk, J. Kysla, Trans.). Retrieved from <http://historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/973-ivan-pavlo-khymka-mytropolytandrej-sheptytskyi-i-holokost> [in Ukr.].
7. *TsDIA*. F. 201, inventory 1, file 90, fol. 25-26., ruk., frants. [in Ukr.].
8. *TsDIA*. F. 358, inventory 1, file 113, fol. 44-46; file 145, fol. 130. [in Ukr.].
9. *TsDIA*. F. 408, inventory 1, file 555, fol. 3, a takozh buv opubl. u: Mytropolyt Andrej Sheptytskyj. *Zhyttia i dijalnist. Dokumenty i materialy, 1899–1944*, T. II: *Cerkva i suspilne pytania*, kn. 2: *Lystuwannia / upor*. A. Kravchuk, Lviv: Misioner, 1999, pp. 571–1096. [in Ukr.].
10. Kovba, Zh. (comp., 2009). *Shchodennyk Lvivskoho getto. Spohady rabyna Davyda Kahane*. Vydannia druhe. Kyiv: Duch i Litera, 276 p. [in Ukr.].
11. (1919, 11 July). Generał Szeptycki w obronie Żydów. *Chwila*, no. 177, 6 p. [in Pol.].
12. (1935, 31 July). Gmina żydowska w hołdzie Metropolicie Szeptyckiemu. *Chwila*, no. 5876, 12 p. [in Pol.].
13. Krumholz, L. (1934, 16 July). Kwestia żydowska w świetle politycznej opinii ukraińskiej. Wywiady «N. Dziennika» z przywódcami ukraińskich ugrupowań politycznych. *Nowy Dziennik*, no. 195, 16 p. [in Pol.].
14. Lewin, K. (2006). Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946 przez syna rabina Lwowa. *Zeszyty Literackie*, Warszawa, 188 p. [in Pol.].
15. (1919, 12 November). Ludność żydowska Lidy do gen. Szeptyckiego. *Chwila*, no. 198, 6 p. [in Pol.].
16. (1936, 22 January). Rabini m. Lwowa u Metropolity Szeptyckiego. *Chwila*, no. 429, 8 p. [in Pol.].
17. (1939, 4 September). Obywatele Państwa Polskiego! *Chwila*, no. 7345, 8 p. [in Pol.].
18. Sprawozdania szkolne gimnazjum nowodworskiego św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1883. 64 s. Shchorichnyk dostupnyi na elektronnykh resursakh Zheshivskoi tsyfrovoy biblioteki za posylanniam: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication?id=428>[in Pol.].
19. Sztankowa, Tetjana M. (1994). Dokumenty archiwum historycznego we Lwowie odnoszące się do kontaktów metropolity Szeptyckiego z Żydami. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i Materiały*, red. Andrzej A. Zięba. Kraków, pp. 229-235. [in Pol.].

Ivan Matkowskyi, Postulatory Center for monasteries of Studyt Order of Ukrainian Greek-Catholic Church, Researcher

To the question of the relationship between the brothers of Sheptytskyi and the Jews

The history of relations of the Sheptytskyj family and the Jewish people reaches back to those remote times when the representatives of the Sheptytskyi lineage held high and honorable secular and clerical posts, and the Jews, either upon invitation of King Danylo of Halych or King Casimir the Great, began to build up their own world in Halychyna.

Throughout the whole life of Metropolitan Sheptytskyi and Blessed Martyr Klymentii, a thread of cooperation with the Jews is traceable.

It should be noted that heroic deeds of the Sheptytskyi Brothers to save Jews during the Second World War were not purely circumstantial: they were preceded by a long-standing deep relationship with representatives of Jewish culture. In addition, the sense of responsibility of the Spiritual Pastor, as advocated by the Brothers, extended to all people of different religions and genesis with no exception.

The world-view principles of Metropolitan Sheptytskyi are important for us in order to understand what was going on in the then society in attitude to the Jews. Also, of importance is the influence of the Metropolitan on Kasymyr Sheptytskyi, later Fr. Klymentii, because the Archbishop was not only his Brother, but also a church authority and the leader. And if from under the Metropolitan Sheptytskyi's pen letters and pastorals were published, they were directives, instructions, edifications and explanations for the faithful and the clergy, and not at all, the products of His own reflections or personal experiences, which Archbishop Andrey wanted to share with the faithful.

On the grounds of the available archive materials, an effort to reconstruct the chief moments of those relations was undertaken, aiming among others, to illustrate the fact that the saving of Jews during the Holocaust was not incidental, nor with any underlying reasons behind, but a natural manifestation of a good Christian tradition of «Love thy Neighbor», to which the Sheptytskyj were faithful.

Keywords: *Andrey Sheptytskyi, the Blessed Hieromartyr Klymentii Sheptytskyi, Jews, the Holocaust, Galicia, Righteous Among the Nations.*